

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

МОЧКІН СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 94(477.8)«1945/1965»:2-283

**САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ УКРАЇНИ
В УМОВАХ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1940-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х РОКІВ**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Луцьк – 2018

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота виконана на кафедрі документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор
Гаврилюк Світлана Віталіївна,
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки,
проректор з науково-педагогічної і навчальної
роботи та рекрутації.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Сорока Юрій Михайлович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри архівознавства
та спеціальних галузей історичної науки;

кандидат історичних наук, доцент
Жив'юк Андрій Анатолійович,
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»,
доцент кафедри історії.

Захист відбудеться 15 березня 2018 р. о 10-й годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 32.051.03 у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Шопена, 24, ауд. 106.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки за адресою: 43021, м. Луцьк, вул. Винниченка, 30а.

Автореферат розісланий 10 лютого 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. В. Надольська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Пам'ятки історії та культури виступають безцінним надбанням української нації на шляху її багатовікового цивілізаційного поступу. Вагоме місце серед них посідають сакральні (культові) пам'ятки – об'єкти культурної спадщини, пов'язані з релігійним культом і ритуалом. Впродовж свого існування вони пережили чимало складних, нерідко трагічних подій. Серед них особливе місце займає антирелігійна політика радянської влади другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років, внаслідок якої сакральна спадщина західних областей Української РСР, як і республіки загалом, зазнала непоправних втрат.

Тему актуалізує насамперед те, що вона належить до недостатньо вивчених історичною наукою проблем новітньої історії України. Тому її дослідження певною мірою заповнює цю прогалину. Воно потрібне й у контексті написання фундаментальних праць з історії України, української культури, минулого релігії і церкви. Опрацювання означеної теми дає змогу ширше представити історію суспільно-політичного, культурного та духовного життя регіону у зазначений період, визначити місце і значення у ньому сакральної спадщини. Розгляд теми дозволяє також повніше висвітлити фактори, які впливали на державну політику стосовно сакральних пам'яток, практику її втілення у життя на території регіону. Значимість розробки теми зумовлюється й аналізом у ній певних аспектів актуальної для сучасного українського суспільства сфери діяльності, якою є пам'яткоохоронна справа. Ефективне проведення такої діяльності в Україні передбачає вивчення її досвіду у різні періоди національної історії, дослідження регіональних аспектів проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках наукової теми «Україна за нової та новітньої доби: суспільство, політика, культура», що її розробляє кафедра нової та новітньої історії України, та наукової теми «Джерелознавчі, музеєзнавчі та пам'яткознавчі дослідження: регіональний аспект» кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Мета дослідження – на підставі виявлених та опрацьованих джерел проаналізувати становище сакральних пам'яток західних областей УРСР в умовах антирелігійної політики радянської влади другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років.

Відповідно до поставленої мети виділено наступні **завдання**:

- розкрити стан наукового вивчення теми, охарактеризувати джерельну базу дослідження та окреслити методологічні засади роботи;
- висвітлити сутність антирелігійної політики, яка здійснювалася в СРСР впродовж періоду, що розглядається у дослідженні, особливості її здійснення у західних областях Української РСР;

– з'ясувати роль у реалізації означеної політики уповноважених таких державних структур, якими були Рада у справах Руської [Російської] православної церкви (РСРПЦ) та Рада у справах релігійних культів (РСРК);

– показати масштаби втрат сакральних пам'яток західних областей Української РСР;

– охарактеризувати позицію органів державної влади щодо здійснення пам'яткоохоронних заходів, які стосувалися об'єктів сакральної спадщини;

– дослідити діяльність музейних закладів та громадськості стосовно порятунку, збереження та охорони сакральних пам'яток регіону.

Об'єктом дослідження виступає суспільно-культурне життя західних областей Української РСР другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років.

Предмет дослідження – сакральні пам'ятки регіону як один із об'єктів антирелігійної політики радянської влади та пам'яткоохоронної діяльності означеного періоду.

Географічні межі роботи охоплюють Волинську, Закарпатську, Івано-Франківську (до 1962 року – Станіславську), Львівську (у 1959 році до її складу включено Дрогобиччину), Рівненську (до 1991 року – Ровенську), Тернопільську та Чернівецьку області України. Ці території у 1939–1945 роках були приєднані до СРСР; їх районування подається в адміністративних межах, що існували в другій половині 1940-х – першій половині 1960-х років.

Хронологічні межі дисертації охоплюють другу половину 1940-х – першу половину 1960-х років. Нижня межа періоду окреслюється часом, коли відбулося звільнення територій означених областей від нацистської окупації і відновилося або розпочалося запровадження тут антирелігійної політики радянської влади. Верхня межа зумовлена завершенням антирелігійної кампанії 1958–1964 років та зміною керівництва й реорганізацією державних структур, до компетенції яких входило регулювання відносин з релігійними громадами. Для з'ясування низки аспектів теми допускався вихід за нижні та верхні хронологічні межі роботи.

Методологічними засадами дисертації виступають принципи історизму, науковості, об'єктивності та системності у поєднанні з використанням загальних філософських, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження. Їх перелік подано у підрозділі 1.3. роботи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у наступному:

Уперше:

– підготовлена наукова праця про становище в умовах післявоєнної антирелігійної політики сакральних пам'яток цілісного й специфічного з конфесійної точки зору регіону України, яким є її західні області;

– у контексті тогочасних загальносоюзних і загальнореспубліканських тенденцій простежено ставлення влади і суспільства до цих пам'яток як об'єктів

вищезначеної політики та загальноукраїнської й регіональної пам'яткоохоронної діяльності;

– віднайдено та опрацьовано розпорядження компартійних структур і органів влади західних областей УРСР, що на регіональному рівні деталізували антирелігійну політику держави та пам'яткоохоронну роботу, яка стосувалася культових об'єктів;

– до наукового обігу введено значний масив неопублікованих документів центральних та обласних архівів України, що висвітлюють становище сакральних пам'яток її західного регіону у зазначений період.

Подальшого наукового розвитку у дисертації набули питання про:

– основні тенденції державно-церковних відносин другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років;

– внесок окремих учасників пам'яткоохоронної діяльності у порятунок сакральної спадщини регіону.

Уточнено:

– масштаби втрат сакральних об'єктів західних областей України внаслідок антирелігійної політики радянської влади.

Практичне значення одержаних результатів. Концептуальні положення і висновки дисертації можуть бути корисними для створення узагальнюючих і спеціальних праць з історії України, її західних областей другої половини ХХ ст., підготовки курсів лекцій і спецкурсів у вищій та середній школі. Матеріали дослідження будуть не зайвими при укладанні збірників документів та матеріалів на суспільно-культурну й пам'яткознавчу тематику, підготовці екскурсійних маршрутів, написанні довідників, буклетів, проспектів, ін. Узагальнений досвід учасників порятунку і збереження сакральних пам'яток при його критичному осмисленні стане у нагоді сучасним працівникам пам'яткоохоронної сфери – історикам, краєзнавцям, музеєзнавцям, архітекторам, мистецтвознавцям, культурологам.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи доповідалися на дванадцятьох наукових конференціях, у тому числі *міжнародних*: ІХ Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 12–13 травня 2015 року), ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 12–13 лютого 2016 року), ІІІ Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість, суспільство, політика (Osobowość, społeczeństwo, polityka)» (м. Люблін, Республіка Польща, 15–16 лютого 2016 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти» (м. Херсон, 15–16 квітня 2016 року), Х Міжнародній науково-практичній конференції аспірантів і студентів «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 17–18 травня

2016 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Одеса, 20–21 січня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Таврійські історичні наукові читання» (м. Київ, 27–28 січня 2017 року), Міжнародній науковій конференції «Сучасні проблеми науки і освіти (Actual Problems of Science and Education)» (м. Будапешт, Угорщина, 29 січня 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Теорія і практика сучасної науки» (м. Дніпро, 24–25 лютого 2017 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень» (м. Львів, 7–8 липня 2017 року); *всеукраїнських*: 54 Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України», присвяченій 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору (м. Володимир-Волинський, 23 жовтня 2015 року), Всеукраїнській науковій конференції «Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики», присвяченій 20-річчю прийняття Конституції України (м. Дніпро, 29–30 червня 2016 року). Результати дисертації також оприлюднювалися на трьох звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу, аспірантів і студентів історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, що проводилися у 2015–2017 роках під час університетських фестивалів науки.

Публікації. Основні положення дисертації викладені у 17 публікаціях. Шість статей вміщено у наукових фахових виданнях, у тому числі чотири (одна з них за кордоном) – у часописах, які входять до наукометричних баз; 11 публікацій вміщено у матеріалах наукових конференцій різних рівнів.

Структура дисертаційної роботи. Дисертація складається з титульного аркуша, анотації, аркуша змісту, переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (401 позиція), 8 додатків. Загальний обсяг дисертації – 244 сторінки, з яких 177 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність, мету, завдання, об'єкт і предмет, географічні та хронологічні межі дослідження; визначено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію.

Перший розділ «Історіографія, джерельна база, методологія дослідження» розкриває стан вивчення проблеми, характеризує опрацьовані джерела, методологію дослідження.

У підрозділі 1.1. «Стан наукового вивчення теми» аналізуються видання двох періодів: радянського (друга половина 1940-х – межа 1980-х / 1990-х років) та періоду незалежної України (з 1991 року). У їх межах виокремлено – згідно тематично-змістової спрямованості – чотири групи досліджень: роботи з історії України, окремих аспектів її суспільно-політичного, культурного та духовного життя новітньої доби; праці з історії взаємин радянської держави та релігійних організацій; література про сакральну спадщину західних областей України; праці з історії пам'яткознавства та пам'яткоохоронної роботи, музейної справи в умовах Української РСР, у тому числі на території її західних областей.

Для першого періоду характерна відсутність в Україні об'єктивних досліджень з теми. Виняток складають роботи, що розкривають її суто архітектурно-мистецькі грані. Своєрідним виправленням становища стали також праці вчених української діаспори, зокрема, два томи «Мартирології українських церков», монографія Т. Геврика, ін.

Другий період характеризується неупередженим висвітленням аспектів теми дисертації. Тут до першої групи досліджень належать узагальнюючі праці Я. Грицака, О. Палія, монографії І. Біласа, В. Барана, В. Даниленка, Ю. Сороки, ін. Так, певний матеріал, зокрема, про дії сталінщини проти Української греко-католицької церкви (УГКЦ), перебіг та наслідки антирелігійної кампанії 1958–1964 років подає дослідження В. Барана і В. Даниленка з видавничої серії «Україна крізь віки» (т. 13). Особливості повоєнних змін у західноукраїнському регіоні, що мали безпосередній вплив на місцеве населення, його духовне життя, проаналізував у низці праць Ю. Сорока.

Другу групу представляють колективні роботи про окремі конфесії, праці про особливості релігійної ситуації, становище церкви в республіці впродовж повоєнного періоду (монографії В. Пащенко, О. Лисенка, Б. Боцюрківа, ін.), дослідження, що розкривають зміст тодішньої політики радянської влади в УРСР стосовно релігії і церкви, зокрема, причини, перебіг та наслідки антирелігійної кампанії 1958–1964 років (цей аспект ґрунтовно проаналізував В. Войналович).

Чи не найчисельніший блок літератури групи становлять праці, що висвітлюють здійснення та результати політики радянської влади стосовно релігії і церкви у західному регіоні УРСР загалом та в окремих його областях. Такими є дослідження А. Моренчука, В. Борщевича, А. Жив'юка, К. Якуніної, В. Рожка, В. Милуся, Я. Стоцького, І. Андрухів, С. Яремчука, ін. З огляду на епізодичність висвітлення особливостей політики радянської влади щодо сакральних споруд, їх нищення у вищезгаданий період вагомими є ті нечисленні праці, які присвячені означеним аспектам. Це, зокрема, покажчик та каталог зруйнованих в обласних та районних центрах УРСР (у тому числі її західних областей) храмів і монастирів, монографія Я. Антонюка.

До робіт третьої групи, у яких йдеться про цінність сакральних споруд західного регіону України як пам'яток архітектури, втрати, що їх вони зазнали

внаслідок повоєнної політики радянської влади, віднесені дослідження П. Ричкова, В. Вечерського, О. Годованюк, Б. Колоска, ін.

Четверту групу досліджень становлять роботи про історію українського пам'яткознавства, охорони культурної спадщини, у тому числі й культової, музейної справи у другій половині ХХ ст. Серед них варто виокремити монографію В. Акуленка, наукові розвідки С. Кота, праці С. Заремби, монографію Є. Ковальчук про збірки сакрального мистецтва у фондах Волинського краєзнавчого музею, ін.

Побіжно проблематика дисертації (у контексті висвітлення державно-церковних відносин в СРСР) присутня у працях зарубіжних учених. Ними, зокрема, є дослідження російських науковців В. Алексєєва, Д. Поспеловського, М. Шкаровського, В. Ципіна.

На підставі аналізу літератури з теми можна стверджувати, що її питання не знайшли достатнього висвітлення. Увага науковців може бути звернена на з'ясування таких аспектів, як вплив діяльності окремих уповноважених РСРПЦ та РСРК по західних областях УРСР на становище сакральної спадщини, роль місцевої партійно-державної влади у справі руйнації храмів, зусилля громадськості щодо їх порятунку, ін.

У **підрозділі 1.2.** «Джерела» охарактеризовано джерельну базу, залучену для написання дисертації.

З метою змістовної характеристики використані джерела поділені на кілька груп. До першої з них належать архівні матеріали. Наступну складають друковані джерела у вигляді публікацій документів і матеріалів. Виокремлена група джерел, якою є матеріали, що їх публікувала преса західних областей Української РСР. Ще однією групою джерел стали спогади учасників пам'яткоохоронної діяльності, які брали участь у порятунку сакральної спадщини регіону.

Основу джерельної бази роботи склали збірки фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), державних архівів Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської та Чернівецької областей, Волинського краєзнавчого музею. Для написання дисертації використано 181 справу цих архівних установ та музейного закладу. Щодо ЦДАВО України, то найбільше інформації почерпнуто з фонду 4648 (Рада в справах релігій при Міністерстві у справах міграції і національностей України та її попередники (об'єднаний фонд)). Із збірок ЦДАГО України опрацьовані матеріали фонду 1 (Центральний комітет Комуністичної партії України). Загалом матеріали центральних архівів дали змогу дослідити специфіку форм та методів реалізації державної політики щодо сакральних пам'яток у західних областях України, реакцію віруючих на закриття і нищення культових споруд.

Значною інформативною насиченістю вирізняються відомості, віднайдені у фондах вищезгаданих державних обласних архівів. Серед них слід виокремити

насамперед ті, що розкривають діяльність обласних уповноважених РСРПЦ стосовно вилучення, закриття та нищення культових споруд (відповідно фонди Р-393 та Р-605; Р-544 та Р-1490; Р-388 та Р-389; Р-1332; Р-204; Р-3239; Р-623). Про стан нерухомих сакральних об'єктів, певні пам'яткоохоронні заходи, які проводилися щодо окремих з них, можна довідатися із справ, що містяться у фондах обласних управлінь (відділів) будівництва і архітектури (фонд Р-591 Держархіву Волинської області, фонд Р-1350 Держархіву Івано-Франківської області, ін.) Матеріали державних обласних архівів сприяли також деталізації антирелігійної політики в західних областях УРСР, яка стосувалася культових об'єктів, уточненню масштабів їх втрат, ґрунтовнішому дослідженню внеску окремих представників громадськості у їх порятунок.

Наступну групу джерел складають публікації документів і матеріалів. Збірники радянського періоду лише побіжно (у контексті правових актів щодо релігійних інституцій та пам'яткоохоронної роботи) стосуються теми. Цілком відмінними від них є збірники документів і матеріалів, що з'явилися завдяки зусиллям науковців української діаспори або були надруковані в Україні після 1991 року. Це «Мартирологія українських церков», другий том дослідження І. Біласа, збірники, укладені В. Сергійчуком. Розкриття теми було б неможливим без залучення матеріалів тодішньої обласної преси, спогадів учасників пам'яткоохоронної діяльності, якими були працівники музеїв, краєзнавці, зокрема, Б. Возницький та Р. Кашевська.

Співставлення наявної в джерелах інформації дало змогу критично підійти до показу змісту, етапів та наслідків повоєнної антирелігійної політики радянської влади, її ставлення до сакральних пам'яток західного регіону України як об'єктів культурної спадщини.

У **підрозділі 1.3. «Методологічні засади дисертації»** охарактеризовано методологічні основи та методи дослідження, застосовані для написання дисертації.

Дослідження становища сакральних пам'яток в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років, було б неможливим без застосування систематичного й належного міждисциплінарного підходу на перетині таких наук, як історія, краєзнавство, пам'яткознавство, політологія. З урахуванням цього висвітлення теми базувалося на принципах історизму, об'єктивності, системності і комплексності, цілісності і всебічності, конкретності. Написання дисертації здійснювалося із залученням та поєднанням загальних філософських, загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів дослідження. Серед загальних філософських методів застосовано діалектичний та логічний методи. Із загальнонаукових використовувалися методи періодизації, систематизації та узагальнення. Із групи міждисциплінарних методів використано статистично-аналітичний метод, метод класифікації. У ході підготовки дослідження застосовувалися спеціальні

історичні методи: проблемно-хронологічний, історико-генетичний, порівняльно-історичний, синхронний. Написання дисертації базувалося на використанні відповідного категоріально-понятійного інструментарію, який сприяв суттєвому розумінню й розкриттю проблеми.

У другому розділі **«Антирелігійна політика радянської влади в західних областях УРСР»** проаналізовано зміст означеної політики, форми і методи її впровадження, розкрито генезис, основні засади та напрями діяльності РСРПЦ та РСРК, які реалізовували її у регіоні.

У підрозділі **2.1. «Активізація наступу на релігію і церкву»** висвітлено особливості конфесійної політики радянської влади впродовж другої половини 1940-х – першої 1960-х років на теренах західних областей УРСР. Означена політика характеризувалася певними видозмінами. Так, зважаючи на угоду 1943 року між Й. Сталіним та ієрархами Руської [Російської] православної церкви (РПЦ), комуністичний тоталітарний режим у перші повоєнні роки лояльно ставився до тієї частини православної конфесії регіону, яка підпорядковувалася Московському патріархатові. Основний удар він спрямував проти українських національних церков краю – Української автокефальної православної церкви (УАПЦ), УГКЦ та Греко-католицької церкви (ГКЦ) на Закарпатті, проти протестантських громад, а також РКЦ та іудеїв. Партійно-державні структури змогли швидко ліквідувати УАПЦ на Волині та Ровенщині. У 1946 році відбувся Львівський собор, рішенням якого ліквідовувалася УГКЦ; 1949 року ліквідовано ГКЦ. Храми цих церков або переходили під юрисдикцію РПЦ, або знімалися з обліку й перебували у запустінні. Масово закривались та руйнувалися також культові споруди римо-католиків, протестантів та іудеїв; серед цих об'єктів значна частина була визначними пам'ятками архітектури.

Уже з 1947 року активізується й антиправославна пропаганда. Починаючи з березня 1948 року, у регіоні не було надано жодного дозволу на відкриття церков. Дещо пом'якшуючий вплив на релігійну ситуацію тут спричинила зміна партійно-державного керівництва в СРСР на початку 1950-х років. Проте «ліберальна» антирелігійна політика тривала недовго. Вже наприкінці 1958 року радянська влада розпочала наступальну антирелігійну кампанію, що тривала до середини 1960-х років і вважається найагресивнішим виявом в СРСР антирелігійної політики післявоєнних десятиліть. Вагомий засіб послаблення позицій релігії і церкви у західних областях УРСР держава вбачала у скороченні мережі культових споруд. З цією метою вони виводилися з-під охорони як пам'ятки архітектури і, таким чином, позбавлялися коштів, необхідних для їх належного утримання та реставрації.

Розпочата у 1958 році антирелігійна кампанія завершилася після зняття М. Хрущова з партійно-державних посад у жовтні 1964 року та зміни у 1965 році керівництва й реорганізації відповідних державних структур, до компетенції

яких входило регулювання відносин з різними конфесіями. Однак глибинних трансформацій у ставленні партійно-державної влади до релігії і церкви у західних областях УРСР не відбулося, та й не могло відбутися через саму сутність комуністичної ідеології та практики. Антирелігійна політика продовжувалася, змінювалися частково лише форми і методи її здійснення.

У підрозділі 2.2. «Діяльність уповноважених Ради у справах Руської [Російської] православної церкви та Ради у справах релігійних культів» аналізуються засади та вектори їх функціонування у західному регіоні Української РСР, що стосувалися, зокрема, культових споруд наявних тут конфесій.

Підкреслено, що обрання Й. Сталіним Московського патріархату на роль союзника зумовило появу у вересні 1943 року РСРПЦ – структури, яка повинна була відігравати роль посередника між владою та РПЦ. У травні 1944 року створено РСРК – контролюючий орган за представниками неправославних конфесій. У західних областях УРСР уповноважені обох Рад (по одному представнику від кожної Ради на область) розпочали діяльність протягом 1944–1946 років.

Показано, що від початків діяльності ці уповноважені стали одним з основних інструментів силового тиску влади на різноманітні релігійні громади регіону з метою обмеження їх функціонування та подальшого знищення. За активної участі уповноважених – як представників партійної номенклатури та співробітників Народного комісаріату державної безпеки (НКДБ)/Міністерства державної безпеки (МДБ)/Комітету державної безпеки (КДБ) – відбувалася ліквідація УАПЦ, УГКЦ та ГКЦ, здійснювалася передача належних цим церквам храмів і культового майна під юрисдикцію РПЦ. Одним з векторів роботи уповноважених у західних областях України був контроль над діяльністю римсько-католицьких громад. Фіксуючи будь-яку нелояльність до радянської влади, уповноважені на цій підставі знімали ксьондзів з реєстрації. На практиці це означало припинення існування парафій РКЦ та закриття її храмів. Прикладом є рішення уповноваженого РСРК по Волинській області Ф. Прокопенка від 28 липня 1958 року про зняття з реєстрації ксьондза М. Ясионовського з костелу м. Володимира-Волинського. Внаслідок цього громада РКЦ у місті розпалась, а храм закрили.

Методами роботи уповноважених були адміністрування, використання всіляких заборон, зокрема, щодо намагань віруючих і духовенства відновити богослужіння в закритих храмах, здійснення їх ремонту чи реставрації, ін. Уповноважені РСРПЦ та РСРК у західному регіоні УРСР були тією вирішальною інстанцією, яка на обласному рівні давала дозвіл, погоджуючи його з Києвом та Москвою, на закриття й подальше нищення у краї культових споруд відповідних конфесій та належного їм майна. Так, у другій половині 1940-х років уповноважений

РСРПЦ по Волинській області М. Діденко розпорядився провести обшуки і вилучити з церков ікони, на яких були зображені герої національно-визвольних змагань українського народу, «контрреволюційні» періодику та книги. Внаслідок його тиску на церковних ієрархів ліквідовано монастирі у селах Мильці та Зимно. У Ровенській області уповноважений РСРПЦ П. Дубовик у 1948 році став ініціатором реквізиції в кількох селах низки церковних будинків. Уповноважений РСРК по Станіславській області наприкінці 1950-х років розпорядився розібрати на будівельні матеріали храми, які зазнали руйнувань у період Другої світової війни.

Кульмінація діяльності уповноважених обох Рад у західних областях УРСР припала на час проведення «хрущовської» антирелігійної кампанії. Згідно розпоряджень вищого партійно-державного керівництва їх заходи щодо сакральних пам'яток спрямовувалися на «упорядкування» мережі церков та закриття «згасаючих парафій», істотне скорочення, а то й ліквідацію мережі монастирів, знищення або часткове перенесення на територію кладовищ і храмів численних каплиць та хрестів з державних і колгоспних земель, заборону ремонту та реставрації культових споруд тощо. Наслідком таких дій стали припинення функціонування, переобладнання для різних потреб і нерідко руйнування у регіоні тисяч нерухомих об'єктів сакральної культурної спадщини. Прикладом слугує доля Хрестовоздвиженської церкви та костелу Петра і Павла – пам'яток першої половини XVII ст. (м. Луцьк Волинської області), Успенської церкви XII–XVII ст. с. Дорогобуж (Ровенська область), Крехівського храму XVI ст. (Львівська область), Преображенської церкви XVI ст. с. Залужжя (Тернопільська область), Благовіщенської церкви 1587 року з дзвіницею у м. Коломия (Станіславська область), костелу-каплиці XVI ст. замку Паланок у м. Мукачево (Закарпатська область) та багатьох інших.

У третьому розділі «Вплив антирелігійної політики на сакральні пам'ятки регіону» здійснено аналіз становища культових пам'яток в означений у дисертації період.

У підрозділі 3.1. «Нищення культових споруд» висвітлено зняття з обліку, закриття, а також руйнування за вказівками партійно-державної влади сакральних пам'яток західних областей Української РСР. Враховуючи яскраво виражене регіональне розмаїття, властиве цим пам'яткам, особливо дерев'яним (останні склали абсолютну більшість культових споруд і слугували виявом української народної архітектурної творчості), вищезгадані процеси висвітлюються згідно визнаного у науковому середовищі архітектурно-етнографічного районування вказаних областей. Так, Волинська та Ровенська області склали головним чином зону Західного (Волинського) Полісся. До зони Карпат віднесена майже уся Львівщина, тодішня Дрогобицька область, центральна й південна Тернопільщина, Станіславська (згодом – Івано-Франківська) область, а також Чернівецька і

Закарпатська області. Означене архітектурно-етнографічне районування (з урахуванням повоєнного адміністративно-територіального розмежування західних областей УРСР) покладено в основу представлення у цьому підрозділі інформації головним чином статистичного змісту щодо нищення у кожній з областей культових об'єктів різних конфесій. Враховуючи масштаби приналежності населення регіону до відповідних конфесій, по кожній з областей подаються відомості спочатку про нищення православних храмів, згодом – римсько-католицьких, іудейських та протестантських.

Радянська тоталітарна система розглядала культові споруди як небезпечні осередки релігійного життя, і тому проводила їх закриття та нищення, наймасштабніші розміри яких припали на кампанію 1958–1964 років. Означені об'єкти знімалися з обліку, тобто, закривалися і передавалися для використання під склади колгоспів, радгоспів, споживчих товариств (спілок), крамниці, шкільні майстерні, спортивні зали, будинки культури та клуби, ін. Внаслідок переобладнання зовнішній вигляд архітектурних пам'яток змінювався, знищувалися деталі архітектурного ансамблю, втрачався первинний мистецький задум. Найтрагічніше на долі нерухомої сакральної спадщини регіону позначилося те, що чимало таких об'єктів було просто знищено. Їх майно вилучалося та часто безслідно зникало.

Найбільших втрат у регіоні зазнала православна сакральна спадщина. Особливо вороже радянський тоталітарний режим ставився до православних монастирів, що їх атеїстична пропаганда називала «вогнищами мракобісся». Внаслідок силових дій партійно-державної влади практично усі вони виявилися закритими. Значних втрат зазнали також сакральні пам'ятки РКЦ. Визначальним у формуванні ставлення партійно-державних структур до неї, її сакральної спадщини були складні та суперечливі відносини між СРСР і Ватиканом. Іншим вагомим фактором, що вплинув на долю римсько-католицької сакральної спадщини, була репатріація із західних областей УРСР у 1944–1947 роках польського населення, котре становило в регіоні переважну більшість віруючих РКЦ. Іудейські культові споруди, які вистояли в трагічні 1941–1944 роки, особливо на Закарпатті, також зазнали руйнації. Постраждали й нечисленні храмові споруди протестантських громад.

Опрацювання архівних документів, наукової літератури дає підстави оцінити масштаби цих втрат (на кінець 1965 року) наступними цифрами. У Волинській області було знято з обліку 220 православних храмів і монастирів з 318, що функціонували тут станом на 1 січня 1946 року; більше 100 з них стояли пустою, 9 – розібрано. Закритими виявились також 36 костелів РКЦ з 39, що діяли у 1944 році, усі 13 синагог та 3 протестантські храми. У Ровенській області така доля спіткала 96 православних храмів, усі культові споруди РКЦ, іудейської та протестантської громад.

Щодо Львівщини (враховуючи й територію колишньої Дрогобицької області), то тут на жовтень 1965 року було зареєстровано 869 недіючих культових споруд, з яких 666 складали православні церкви. З числа останніх неосвоєними залишалися 418 храмів. У Тернопільській області внаслідок політики комуністичної влади місцеві партійно-державні органи зняли з обліку 182 православні храми. Аналогічна доля спіткала й 13 римсько-католицьких костелів. У Чернівецькій області показники виглядали наступним чином: закрито 102 православні церкви з 362, що діяли станом на 1 січня 1958 року; закриття стосувалося й 5 костелів РКЦ та однієї споруди протестантської конфесії. Щодо Закарпаття, то тут станом на 1 серпня 1947 року нараховувалося 375 церков ГКЦ та 175 православних храмів. Тільки у першій половині 1960-х років тут з обліку було знято 39 православних споруд. Влада закрила також 5 римсько-католицьких костелів. На теренах області припинили також функціонування 62 синагоги.

У **підрозділі 3.2.** *«Порятунок, збереження та охорона уцілілої сакральної спадщини»* аналізується пам'яткоохоронна діяльність окремих державних структур, працівників музейних закладів, громадськості.

На підставі опрацювання наявного джерельного матеріалу встановлено, що завдяки зусиллям громадськості, особливо віруючих, вдалося зберегти частину сакральних пам'яток, які руйнувалися внаслідок антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Натомість наявна у досліджуваний період державна система охорони культурної спадщини не забезпечувала належного збереження культових нерухомих і рухомих пам'яток. Її структури виявилися безсилим зупинити нищення об'єктів сакральної спадщини, позаяк змушені були підпорядковуватися розпорядженням партійно-державної влади та її ідеологічним орієнтирам. Це відчутно позначилося на концептуальних підходах до визначення кількості потрібних для збереження сакральних пам'яток, критеріїв їх поцінування та обліку.

Брутальні дії влади стосовно культових споруд, належного їм начиння та майна викликали численні протести віруючих, представників громадськості. Віднайдені джерела, матеріали наукових публікацій свідчать про чималу кількість прикладів опору заходам комуністичної системи, спрямованим на закриття та нищення сакральних об'єктів. Серед них можна назвати скаргу від 10 вересня 1961 року до М. Хрущова жителів села Тухолька Сколівського району Львівської області на незаконне закриття місцевої церкви – пам'ятки української дерев'яної сакральної архітектури ХІХ ст., протести парафіян проти закриття 4 серпня 1962 року у м. Луцьку Свято-Троїцького собору, спробу у 1962 році парафіян порятувати культове майно церкви с. Павлівка тодішнього Нововолинського району Волинської області, самовільне відновлення парафіянами 5 травня 1963 року роботи закритого храму в селі Розшани Кельменецького району Чернівецької області, ін.

У контексті дії влади стосовно нищення культової спадщини справжнім героїзмом слід вважати зусилля низки культурно-освітніх працівників, митців, спрямовані на збереження безцінної духовної спадщини нації. Архівні матеріали засвідчують, що директор Львівської картинної галереї Б. Возницький зініціював проведення експедицій, які відшукували й рятували культові пам'ятки на території західних областей УРСР. Відомий український скульптор, маляр, графік І. Гончар спробував захистити від руйнувань храми в селі Охлопів Горохівського району Волинської області й м. Вижниця Чернівецької області; до вищих партійно-державних органів СРСР та УРСР з приводу бруталного нищення культових споруд неодноразово зверталися відомі українські мистецтвознавці та пам'яткознавці Г. Логвин і Л. Граужис.

У **висновках** подано підсумки проведеного дослідження, викладено основні результати, що виносяться на захист:

– історіографічний аналіз наукових праць, які стосуються становища сакральних (культових) пам'яток західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років, свідчить, що ця тема й дотепер не стала предметом спеціального дослідження. Таким чином, констатовано відсутність в історіографії відповідної спеціальної узагальнюючої праці.

З'ясовано, що для наукового дослідження теми існує достатня джерельна база. Для висвітлення теми використовувалися відповідні методологічні засади у вигляді конкретних принципів наукового дослідження, його відповідних методів та категоріально-понятійного інструментарію;

– констатовано, що радянська влада протягом другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років здійснювала стосовно релігії і церкви наступальну політику, яка повною мірою стосувалася й усіх конфесій західних областей Української РСР, відзначаючись тут на початках деякими специфічними рисами. Так, зважаючи на угоду 1943 року між Й. Сталіним та ієрархами РПЦ, тоталітарний режим в перші повоєнні роки ставився у західному регіоні України до православної конфесії проросійського спрямування загалом лояльно. Основний удар тут він спрямував проти українських національних церков, а також конфесій римо-католиків, іудеїв та протестантів, віруючі яких належали до національних меншин. Негативні зміни у ставленні радянської влади до РПЦ проявилися вже у 1947 р., що знайшло своє відбиття й на території західних областей УРСР;

– відзначено, що прихід до влади М. Хрущова зумовив через декілька років подальше розгортання наступу на релігійні громади, а отже, трагічно відбився й на долі культових споруд західного регіону України. Найжорсткіший і найбрутальніший характер він мав у 1958–1964 роках, коли проводилася антирелігійна кампанія – найагресивніший вияв політики комуністичної влади стосовно релігії і церкви у післявоєнні десятиліття. Ця кампанія була згорнута

після зняття М. Хрущова з партійно-державних посад у жовтні 1964 року та зміни у 1965 році керівництва й реорганізації відповідних державних структур, до компетенції яких входило регулювання відносин з різними конфесіями. Наприкінці досліджуваного періоду антирелігійна політика почала коригуватися владою у бік послаблення силового тиску на релігію і церкву, хоча загальна спрямованість цієї політики залишалася незмінною.

– підкреслено, що головними безпосередніми виконавцями антирелігійної політики виступали такі державні структури, як Рада у справах Руської [Російської] православної церкви та Рада у справах релігійних культів. Реалізацію означеної політики в західному регіоні УРСР обидві Ради здійснювали за допомогою власних обласних уповноважених. У своїй діяльності вони спиралися на місцеві органи виконавчої влади та партійні комітети усіх рівнів. Обласні уповноважені обох Рад по західних областях України, будучи представниками партійної номенклатури та співробітниками НКДБ/МДБ/КДБ, тісно співпрацюючи з органами влади, часто не маючи відповідних знань і досвіду, виступали лише слухняними провідниками партійно-державної лінії у ставленні до релігії і церкви, нерідко втілюючи її з більшими завзяттям та розмахом, аніж того вимагали республіканські чи союзні Ради;

– досліджено, що внаслідок антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років сакральна спадщина західного регіону України зазнала непоправних втрат. Сотні культових споруд через заборону влади проводити у них богослужіння виявилися закритими, передавалися під господарські та соціально-культурні об'єкти, і тому піддавалися нищенню. У них руйнувалися деталі архітектурного ансамблю, внаслідок переобладнання зовнішній і внутрішній вигляд цих храмових споруд змінювався, втрачався первісний мистецький задум. Чимало таких споруд було розібрано. Культове майно вилучалось та часто безслідно зникало;

– акцентовано увагу на тому, що здійснення Радянською державою впродовж другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років антирелігійних заходів не звільняло її (принаймні формально) від відповідальності за проведення роботи зі збереження та охорони архітектурних пам'яток сакрального призначення. Це повною мірою стосувалося й культових споруд західних областей України. Однак через те, що зміст діяльності владних структур УРСР, її західних областей, до компетенції яких входило здійснення політики з охорони культурної спадщини, у тому числі сакральної, підпорядковувався компартійно-державним завданням, то ідеологічна спрямованість означеної діяльності, ігнорування сакральної спадщини зумовили, починаючи вже з другої половини 1940-х років, непоправні втрати таких пам'яток;

– показано, що репресивні дії влади стосовно культових споруд, належного їм начиння та майна викликали численні протести віруючих, представників

громадськості. Серед протестів слід виділити дії проти закриття храмів, намагання зберегти культові споруди від переобладнання, а належне їм майно – від нищення, скарги до керівних партійно-державних органів, ін. Справжнім подвижництвом варто вважати зусилля низки музейних працівників й митців – Б. Возницького, І. Гончара та інших, спрямовані на порятунок, захист та збереження нерухомої і рухомої сакральної спадщини регіону.

Таким чином, становище сакральних пам'яток західних областей України як об'єкта антирелігійної політики радянської влади другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років та водночас тодішньої загальноукраїнської пам'яткоохоронної діяльності заслуговує на вивчення з наукової і практичної точок зору. Аналіз історії ставлення партійно-державної влади до них в означений період, їх нищення, зусилля віруючих, громадськості, окремих державних структур щодо їх порятунку слугуватиме збагаченню знань про складні сторінки не такого вже й далекого минулого західних областей України, збереженню історичної пам'яті української нації, віковічних традицій та духовних цінностей.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових виданнях:

1. Мочкін С. Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах антирелігійної кампанії 1958–1964 років // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 5 (306). Луцьк, 2015. С. 135–141.
2. Мочкін С. Законодавча база антирелігійних кампаній другої половини 1940-х – початку 1960-х років у Радянському Союзі: формування, зміст, результати // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. № 7 (308). Луцьк, 2015. С. 57–62.
3. Мочкін С. А. Втрати сакральних пам'яток у Чернівецькій області (друга половина 1940-х – перша половина 1960-х років) // Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences, V. (19), I.: 119. Budapest, 2017. P. 17–20.
4. Мочкін С. Пам'ятки сакральної архітектури Ровенської області наприкінці 1950-х – на початку 1960-х років // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. Вип. 48. Запоріжжя: ЗНУ, 2017. С. 181–185.
5. Мочкін С. Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1960-х – початку 1970-х років: історіографія проблеми // Емінак: науковий щоквартальник. № 3 (19) (липень–вересень). Т. 1. Київ-Миколаїв, 2017. С. 80–86.

6. Мочкін С. А. Втрати православної сакральної спадщини Волинської області (друга половина 1940-х – початок 1960-х років) // Гілея: науковий вісник. Вип. 122 (№ 7). Київ, 2017. С. 35–40.

Публікації, які додатково відображають результати дисертації:

7. Мочкін С. Правові підстави здійснення радянською владою антирелігійних кампаній другої половини 1940-х – початку 1950-х рр. // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів (12–13 трав. 2015 р.): у 3 т. Т. 1. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. С. 90–92.
8. Мочкін С. Сакральні пам'ятки Володимира-Волинського та Володимирщини в умовах антирелігійних кампаній другої половини 1940-х – початку 1970-х років // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії. Успенський собор в історії міста Володимира-Волинського та України: [Матеріали 54 Всеукр. наук. іст.-краєзн. конф., присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору (м. Володимир-Волинський, 23 жовт. 2015 р.)]. Наук. збірник. Луцьк, 2015. С. 317–320.
9. Мочкін С. А. Трагічна доля сакральних пам'яток іудаїзму західних областей УРСР (друга половина 1940-х – початок 1970-х років) // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 лют. 2016 р.). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. С. 138–142.
10. Мочкін С. А. Сакральна спадщина римо-католиків Волинської області в умовах антирелігійних кампаній другої половини 1940-х – початку 1970-х років // *Osobowość, społeczeństwo, polityka: materiały III międzyn. konf. nauk.* (15–16 lut. 2016 r.): część 1. Lublin: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, 2016. S. 60–63.
11. Мочкін С. А. Рада у справах релігій: генезис, організаційна структура, головні напрями діяльності у західних областях УРСР (1965–1972 роки) // Актуальні питання та проблеми розвитку сучасної цивілізації: історичні, соціологічні, політологічні аспекти: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (15–16 квіт. 2016 р.). Херсон: Гельветика, 2016. С. 46–49.
12. Мочкін С. М Організаційні засади діяльності апарату Ради у справах релігійних культів у західних областях України (друга половина 1940-х – початок 1950-х років) // Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень: матеріали Х Міжнар. наук.-практ. конф. аспірантів і студентів (17–18 трав. 2016 р.): у 3 т. Т. 3. Луцьк: Терен, 2016. С. 124–127.

13. Мочкін С. А. Доля культового майна православних храмів західних областей УРСР, закритих наприкінці 1950-х – на початку 1970-х років // Соціально-гуманітарні науки та сучасні виклики: матеріали Всеукр. наук. конф. (29–30 черв. 2017 р.). Дніпро: Роял Принт, 2016. С. 212–214.
14. Мочкін С. А. Політика радянської влади щодо релігії та церкви у західних областях УРСР (1944-й – початок 1950-х років) // Суспільні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (20–21 січ. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 27–31.
15. Мочкін С. А. Доля закритих храмів та належного їм культового майна у Чернівецькій області (1959–1966 роки) // Таврійські історичні наукові читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (27–28 січ. 2017 р.). Київ, 2017. С. 44–47.
16. Мочкін С. А. Рада у справах Руської (Російської) православної церкви: утворення, організаційна структура, основні засади діяльності (середина 1940-х – початок 1950-х років) // Теорія і практика сучасної науки: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 24–25 лют. 2017 р.): у 2-х частинах. Ч. 1. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 195–198.
17. Мочкін С. А. Протидія віруючих західних областей УРСР у першій половині 1960-х років антицерковним заходам радянської влади // Суспільні науки: історія, сучасний стан та перспективи досліджень: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (7–8 лип. 2017 р.). Львів, 2017. С. 44–47.

АНОТАЦІЯ

Мочкін С. А. Сакральні пам'ятки західних областей України в умовах антирелігійної політики другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.01 – історія України. – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України, Луцьк, 2018.

Проведено дослідження становища сакральних пам'яток західних областей УРСР в умовах здійснення комуністичним режимом антирелігійної політики впродовж другої половини 1940-х – першої половини 1960-х років. Проаналізовані зміст, форми й методи цієї політики, засади та вектори діяльності структур, що контролювали її реалізацію на місцях – Ради у справах Руської [Російської] православної церкви та Ради у справах релігійних культів. Показано нищення внаслідок означеної політики сакральної спадщини регіону, заходи працівників музеїв, громадськості з її порятунку та збереження.

Ключові слова: антирелігійна політика, західні області Української РСР, культурна спадщина, сакральні пам'ятки, церква, костел, синагога.

АННОТАЦИЯ

Мочкин С. А. Сакральные достопримечательности западных областей Украины в условиях антирелигиозной политики второй половины 1940-х – первой половины 1960-х годов. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки МОН Украины, Луцк, 2018.

Проведено исследование состояния сакральных достопримечательностей западных областей УССР в условиях проведения коммунистическим режимом антирелигиозной политики во второй половине 1940-х – первой половине 1960-х годов. Проанализированы содержание, формы и методы этой политики, основы и векторы деятельности структур, контролировавших ее реализацию на местах – Совета по делам Русской [Российской] православной церкви и Совета по делам религиозных культов. Показаны уничтожение вследствие обозначенной политики сакрального наследия региона, мероприятия работников музеев, общественности по его спасению и сохранению.

Ключевые слова: антирелигиозная политика, западные области Украинской ССР, культурное наследие, сакральные достопримечательности, церковь, костел, синагога.

ANNOTATION

Mochkin S. A. Sacred monuments of the western regions of Ukraine in the context of antireligious policy in the second half of the 1940s – the first half of the 1960s. – Qualification Scientific Work in the Form of the Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences Degree in specialty 07.00.01 – History of Ukraine. – Lesya Ukrainka Eastern European National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lutsk, 2018.

Complex research on the state of sacred monuments of the western regions of the Ukrainian SSR in the context of the communist totalitarian regime's antireligious policy during the second half of the 1940s – the first half of the 1960s was carried out in the dissertation. By analyzing scientific publications related to this theme, the availability of the relevant factual material was established only in the form of individual fragments. So, the absence of special generalization research on the topic in historiography was noted. It was found that there was the sufficient source base for its scientific research. The content, forms and methods of this policy were analyzed

and noted that during the specified period it was characterized by certain modifications. Thus, in the first postwar years, the totalitarian regime was loyal to the Orthodox denomination considering the agreement of 1943 between Stalin and the hierarchs of the Ruthenian [Russian] Orthodox Church. In Western Ukraine the main attack was directed against Ukrainian national churches, such as the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, the Ukrainian Greek Catholic Church, the Greek Catholic Church in Transcarpathia, the communities of Roman Catholics, Jews and Protestants, believers of which belonged to national minorities. Since 1947, the Soviet government also intensified anti-Orthodox propaganda.

In the early 1950s Khrushchov's coming to power led to further changes in state and church relations in the USSR. In 1958–1964 the Soviet power carried out the antireligious campaign, accompanied by frank administration, the gross violation of believers' rights and often repressive measures. The antireligious campaign was ended after Khrushchov's removing from party and state positions in October, 1964 and changing the leadership and reorganization of the Council for the Affairs of the Ruthenian [Russian] Orthodox Church and the Council for the Affairs of Religious Cults into the Council for Religious Affairs in 1965.

The implementation of antireligious policy was carried out by such state structures as the Council for the Affairs of the Ruthenian [Russian] Orthodox Church and the Council for the Affairs of Religious Cults. They acted under the government of the USSR, and in the Ukrainian SSR they did under the government of the republic. Both councils on the ground introduced the antireligious policy through their own oblast commissioners.

The sacred heritage of the western region of Ukraine suffered irreparable losses as the result of antireligious policy. The Soviet government closed hundreds of religious buildings, which were subjected to destruction owing to this matter. Temples were predominantly reequipped for other purposes: collective farms, cultural buildings, school workshops, sports halls and the like. The cult property was removed and often disappeared without leaving a trace. Destroying a significant number of sacred buildings, especially the Orthodox ones, was the most tragic event.

This research describes the activities of individual state structures for the preservation and protection of architectural sacred monuments. However, due to subordinating the measures of the state monuments protection structures of the Ukrainian SSR and its western regions to the Communist Party and state tasks, the ideological orientation of this activity, the neglect of the sacred heritage led to the irreparable loss of such memories already in the second half of the 1940s and the 1950s.

It was noted that actions of party and state authorities of the western regions of Ukraine, which in the context of antireligious policy were accompanied by the destruction of sacred monuments of the region and caused numerous protests of

believers and representatives of the public. Among the protests should be accentuated the resistance to the closure of temples, the attempt to preserve religious buildings from the re-equipment and their property from destruction, complaints to the party and state authorities, etc. Due to certain monuments protection measures initiated primarily by museum workers and the scientific and creative intelligentsia, it was possible to preserve the part of immovable sacred monuments of the region from destruction.

Key words: antireligious policy, western regions of the Ukrainian SSR, cultural heritage, sacred monuments, church, Roman Catholic Church, synagogue.

Підп. до друку 08.02.2018 р.
Формат 60×84¹/₁₆. Обсяг 0,9 обл.-вид. арк., 0,9 ум. друк. арк.
Наклад 100 прим. Друк – Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Шопена, 12, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України
ДК № 4607 від 30.08.2013 р.